

SCHULTHEISZ EMIL: AZ INSTITUTUM MEDICO-CHIRURGICUM JOSEPHINUM

**A szöveget sajtó alá rendezték a Magyar Tudománytörténeti Intézet munkatársai,
Gazda István vezetésével.**

A bécsi orvosképzésnek – amellyel a hazai medicina hosszú időn keresztül tartott szoros kapcsolatot – az egyik igen jellegzetes intézménye volt, az időközben orvostörténeti intézetté alakult 'Collegium-Medico-Chirurgicum Josephinum'. Alapítója, nagy fejlesztője és élete végéig pártfogója II. József császár. A katonaegészségügy újjászervezését Brambilla javaslatára és tanácsai alapján kezdték meg. A reformok célja a katonaeorvosok magasabb szintű oktatása mellett az eddig elhanyagolt sebészetnek mint önálló tudománynak fejlesztése. A medicina és chirurgia alapjában elválaszthatatlan egységről szól Brambilla megnyitóbeszéde is.¹

A terv egyszerű és világos: olyan főiskolai rangú intézetet kell létrehozni, amelynek felépítése hasonló az egyetem orvosi karának struktúrájához, és amelynek tanári kara olyan tekintélyű, mint az egyetemi orvosprofesszoroké. Brambilla elgondolása szerint a tantestület egyúttal tudományos társaságot kell hogy alkosson, mely – a párizsi 'Académie Royale de Chirurgie' mintájára – a sebészet elméleti kérdéseinek vizsgálatával, a kutatómunka irányításával is törődik, s így a diszciplinának mint tudománynak fejlődését igyekszik előmozdítani. A professzorok feladata még, hogy mint állandó legfelsőbb egészségügyi tanácsadók működjenek. E minőségükben a hadsereg protochirurgusának – akkor Brambilla – közvetlenül alárendeltek.

A katonaeorvosi oktatás újjászervezésével egyidejűen minden nagyobb helyőrségben katonai kórházakat állítottak fel. Hogy az ilyen vonatkozásban valóban felvilágosultan gondolkodó II. József a beteg vagy sebesült közkatonák korszerű egészségügyi ellátását igyekezett biztosítani, kiviláglik a hadsereghez néhány nappal halála előtt intézett búcsúparancsából is: „Semmit, ami a megbetegedett vagy megsebesült legénység gyógyítására, állapotának könnyítésére kitaláltak, soha nem hagytam figyelmen kívül, és minden egyes ember becses volt számomra...”.²

A XVIII. század közepén – mint ismeretes – Európa legtöbb államában még kétféle gyógyító kar működött: a tanult, magasan kvalifikált orvosok, és a kezdetben még céhekbe tömörült sebészek. A gyógyításnak ez a kettőssége – kialakulásának okaira itt most nem akarunk kitérni – a beteg ellátásának bizony nem mindig vált javára. Nem is szólván azokról az ellentétekről, fonáságokról, amelyek a sebészek és orvosok között jóformán állandóak voltak. Ezek az

ellentétek különösen élesek voltak minden ország hadseregében, így az akkori Monarchia katonaeorvosai és tábori sebészei között is. Ennek az örökös civakodásnak, sőt ellenségeskedésnek azután a betegek itták meg a levét. Igen jellemzően utal erre Johann Nepomuk Isfordink (1776–1841), az Akadémia egykori igazgatója, maga is a Josephinum abszolvense, aki az intézet újramegnyitáskor tartott beszédében többek között ezt írja: „Az orvosok az őket megillető előjogok korlátozása miatt panaszkodtak, a sebészek az előbbieket felsőbbbsége ellen berzenkedtek. A betegek pedig meghallgatás nélkül sóhajtottak segítségért”.³ Az Akadémia létrehozásakor a legfőbb cél ennek a tarthatatlan helyzetnek a lehető leggyorsabb felszámolása volt. A további cél a csapatok számára a gyakorlatban – és nem utolsósorban elméletben – is jól felkészült katonaeorvosok képzése volt. A seborvosok magasabb kvalifikációjával akarták elérni az orvosi kar egységesítését. A császár parancsára az Akadémia teljes tanfolyamát végzettek sebészdoktorrá promoveáltak. Ez a tény már önmagában döntően befolyásolta a sebészek helyzetét, kiemelve őket az iparosok közül.

A magas nívót jellemzi a tanári kar összetétele. Elég itt a nagy hírű és sokoldalú J. J. Plenck, a nagyszombati, majd budai egyetem 14 éven át volt professzora, a kitűnő sebész, J. Hunczovszky, valamint Beethoven orvosa, Johann Adam Schmidt nevét említenünk. A professzori kollégium tudományos munkáit egy Plenck szerkesztésében megjelenő különkiadványban publikálta.⁴ A 'K. k. medicinisch-chirurg. Josephs-Akademie'-t, amelyet később röviden mint Josephinumot ismertek meg Európa orvosai, 1785. november 7-én nyitották meg. A Canevale által tervezett iskolaépületet a szemléltető oktatáshoz szükséges minden eszközzel jól felszerelték. Különösen figyelemre méltó a mostani múzeum alapját képező patológiai és anatómiai gyűjtemény. Az itt ma is látható viaszpreparátumokat a neves fiziológus, Fontana irányításával készítették Firenzében. Jelentős volt a mineralógiai, zoológiai és botanikai gyűjtemény is. Az intézet hatezer kötetes könyvtárában, amely a mai 'Bibliotheca Josephina' törzsanyaga, a medicina klasszikusai mellett a kor orvosi irodalmának minden jelentősebb műve fellelhető.

Az intézethez kétezer ágyas helyőrségi kórház tartozott, a katonafeleségek számára kis szülőotthonnal. Mint látható, az orvosi felsőoktatás minden feltétele adott volt.

A II. József által alapított, később sokat kritizált intézmények között talán egy sem volt, amely oly kevéssé tartalmazta volna a későbbi csőd csíráját, mint éppen ez az orvosi és sebészeti akadémia. A Josephinum alapításakor Európa legkorszerűbb ilyen jellegű intézménye. Számos államban létesítettek rövid időn belül hasonló akadémiát éppen a bécsi mintájára, amelyek mind kitűnően megfeleltek a célnak. Példaként elég a berlini 'Pepinière'-t említenünk, ahonnan számos világhírű orvos került ki, vagy az 1793-ban Pétervárott életre hívott katonai akadémiát, melynek tanárai között ott találjuk a magyar Orlay Jánost is.

Egyik oka annak, hogy az újonnan létesített intézményt a kortársak zöme csaknem születése pillanatában elutasította, feltehetően Brambilla személye. A lombardiai születésű Giovanni Alessandro Brambilla (1728–1800) sebészi tanulmányait a pavai egyetemen folytatta. Mint katonai sebész igen gyorsan szokatlanul nagy karriert futott be, jóllehet studiumait nem az orvosdoktori promotio zárta le. 1780-tól az egész katonai egészségügy főnöke. Olasz nyelvű irodalmi munkássága a sebészet sok ágazatára kiterjedt. Legkitűnőbb ezek közül a *'Trattato chirurgico practio sopra il flemmone'*.⁵ A sebészet jelentőségét és fontosságát tárgyaló *'Discorso sulla primazia ed utilit  della chirurgia'*⁶ című művét franciára is lefordították.

Amilyen kitűnő, progresszív szemléletű szakember és ragyogó organizátor volt, oly kevésbé értett ahhoz, hogy az általa fontosnak tartott és keresztülerőszakolt reformok szükségességéről az érdekelteket meggyőzze, azok végrehajtásába őket aktívan bevonja. Az sem vált az új Akadémia előnyére, hogy Brambilla kezdettől fogva vetélkedett az egyetem orvosi fakultásával, ahelyett, hogy együttműködött volna azzal. Ellenfelei helyzetét igen megkönnyítette külön természete, amely még a reformjait akceptálók között is sok ellenfelet szerzett. Nagy szaktudása sem fedhette általános műveltsége hiányát. Ezt pedig az orvosok egy sebésznek sem nézték el, különösen akkor nem, ha pályáján sikerrel működött. A bécsi helyőrségi kórház megnyitása alkalmából elhangzott latin nyelvű szónoklata sokáig szóbeszéd tárgya volt, mert hemzsegett a grammatikai hibáktól, és egyúttal kiderült, hogy a szónok nem tud görögül.

A napóleoni háborúk idején az intézet már erősen hanyatlóban volt, annyira, hogy reorganizációja elengedhetetlenné vált. Néhány éves szünet után, 1824. november 6-án nyitották meg újra, most már azzal a céllal, hogy itt teljes orvosi és sebészi (tehát nemcsak seborvosi!) kiképzésben részesüljenek a hallgatók. A tanári kar ismét ragyogó. Kiemelkedik közülük F. Jaeger von Jaxthal, az európai hírű szemész.

A Josephinumnak nagynevű tanárain kívül számos olyan hallgatója – közöttük sok magyar – volt, akinek a nevét ma is nyilvántartja az orvostörténelem.

A tudománytörténet szempontjából biztosan nem a legjelentősebb – eddig a neve is alig ismert –, de magyar szempontból mégis egyik legérdekesebb növendéke Nyilassy Ferenc orvos és sebészdoktor. *'De Typhy Castrensis...'* címmel 1818-ban írt kéziratoss disszertációja a járványtan és a katonai higiéné összefoglaló és egyben igen részletes, nagy irodalmi apparátusra támaszkodó műve. Nyilassy Ferenc a császári hadseregben töltött évtizedes szolgálat után Oroszországba ment, amint erről 1820-ban a helytartótanácsához intézett útlevelekérelméből értesülünk. Eddig lappangó kéziratára bukkanva a Josephinumban, egy igen érdekes orvos személyisége bontakozott ki. Munkásságának ismertetése azonban túlnő egy esszé keretein, és külön tanulmányt igényel.

Az Akadémia második periódusa a forradalom évével záródik. Az 1848–49. évi észak-olaszországi hadjárat a császári hadegészségügyi szolgálatot igen nagy próbára tette. 1848-ban a

Josephinum csaknem valamennyi hallgatója a Lombardiában küzdő csapatokhoz került. Egykorú leírások szerint működésük nem csekély dicsőséget hozott alma materüknek. A tábori sebészek teljesítménye oly jelentős volt, hogy a Santa Lucia mellett vívott csatában véghez vitt heroikus munkájukról Radetzky tábornagy is a legnagyobb elismerés hangján szólt.

A katonaorvosok sikeres működése azonban nem volt elegendő az egyetem orvosi fakultásának megbékítéséhez. Az Akadémia másodízben is kénytelen volt bezárni kapuit. 1849-ben az egyetem orvosi kara a központi épületből átköltözött a Josephinum akkor már történelmi termeibe.

Miután az Akadémiát 1848-ban bezárták, rövidesen ismét nagy lett a hadseregben az orvoshiány. Ezen az sem segített, hogy az egyetem orvosi karán, az ún. „alacsonyabb kurzuson”, amelyhez hasonló volt a hazai „polgári sebész” képzés, mintegy 400 sebészt igyekeztek felkészíteni. Három év múltán az egyetem megszüntette az alacsonyabb szintű sebészoktatást. Így újfent felmerült az önálló tábori sebészképzés gondolata.

1852 januárjában a régi épületben megnyílt – Karl Heidler rektorátusa alatt – a kétéves seborvosi tanfolyam. Miután ez a kurzus sem váltotta be a hozzáfűzött reményeket – nem volt képes a katonaorvos-hiányt sem minőségileg, sem mennyiségileg pótolni –, 1854. október 22-én megkezdődött a Josephinum harmadik, egyben utolsó, teljes értékű, európai szintű akadémiai időszaka.

Az intézet egyenrangú lett az egyetem orvosi fakultásával, ugyanolyan tudományos grádust adott, mint az. Öt évig tartó tanulmányai alatt a növendék ugyanazokat a tantárgyakat hallgatta, mint az egyetemi fakultás hallgatói, sőt azon túlmenően higiénét is, amely szigorlati tárgy lett. Az Akadémia professzori kollégiuma nemcsak gyógyító munkára nevelte hallgatóit, hanem a betegségek megelőzésére is, s e tekintetben többet adtak az egyetemi orvosképzésnél.

A tanári kar tagjai között ebben az időszakban olyan nevekkel találkozunk, mint az anatómus Joseph Engel, Karl Ludwig, a híres fiziológus, Ewald Langer, Stellwag von Carion, Franz Chvostek. Rövid idő alatt oly magas tudományos szintet ért el és képviselt a Josephinum, hogy az itt felvételre jelentkezők száma meghaladta az egyetemre pályázókat. Felvételre ezért csak azok a kitüntetéssel érettek kerülhettek, akik tízévi katonaorvosi szolgálatra kötelezték magukat.

A hiányok pótlására azonban szükséges volt egyidejűen az alacsonyabb sebész tanfolyam fenntartása is. Ezen a három esztendeig tartó tanfolyamon olyan hallgatók vehettek részt, akik a négy gimnáziumi osztályt végezték el. A kurzus abszolválása után „patronus chirurgiae” lett a jelölt. Ezzel ismét eltávolodott a Josephinum eredetileg kitűzött céljától, de megfelelt a gyakorlatnak, amely Európa-szerte csaknem a századfordulóig megőrizte ezt a kettősséget.

Röviddel az általános hadkötelezettség bevezetését követően, 1874-ben végleg bezárták az Akadémiát. Úgy gondolták ugyanis, hogy ezután mindig elegendő katonaorvos áll majd a

hadsereg rendelkezésére. 1914-ig már csak egy katonaeorvosi továbbképző tanfolyam működött az épületben (K. u. K. Militärärztliche Applikationsschule).

Az első világháború után a nagynevű belgyógyásznak, K. F. Wenckebachnak támadt az a gondolata, hogy a történelmi múltú, kihasználatlan épület adjon otthont az egyetem kialakulófélben levő orvostörténelmi intézetének. Érdekesek Wenckebach sorai, amelyeket az osztrák orvostörténészhez, Max Neuburgerhez intézett ez ügyben: „Utam naponta a Josephinum előtt vezet... Töltött-e el valaha is egy negyedóráskat az előkertben, ahol másfél század medicinája tekint ránk? Itt a híres történelmi és orvosi könyvtár, amelyben a régi füveskönyvek, a legcsodálatosabb Elzevir-nyomtatványok, régi disszertációk, nagy gyűjtemények, az orvostudomány klasszikus és nem klasszikus művei remek, kitűnően megőrzött bőr- és pergament kötésben találhatók... Az épület jobb szárnyában XVIII. századi anatómiai viaszpreparátumok teljesen egyedülálló gyűjteménye található... Mikor néhány, az anatómia és orvostudomány története iránt érdeklődő barátomnak Angliában e gyűjtemény fényképeit mutattam, lelkesedésükben indiántáncot jártak. Itt azonban az ún. Venus-termet horribile dictu fogászati ambulatoriummá alakították át...”⁷ Nem kis mértékben volt köszönhető Wenckebach befolyásának, hogy a Neuburger által 1914-ben alapított orvostörténelmi intézet 1920-ban mai helyére, a Josephinum épületébe költözött.

1961-ben az intézet gazdag gyűjteményeit újrászervezték.⁸ A Josephinum pedig most már mint a bécsi egyetem orvostörténelmi intézete, önálló kutatóintézetként működik.

¹ „Will also jemand ein Arzt oder Chirurgus werden, so muss er sich in beyden Fällen die Heilkunde in ihrem ganzen Umfange bekannt machen, denn so wie keiner ein Arzt seyn kann, der nicht mehr die Chirurgie versteht, so verdient auch im Gegenteil kein Wundarzt diesen Namen, wenn er nicht die Medizin im Grunde studiert hat...” (J. A. Brambilla: Rede die er bey der Eröffnung des neuen k. k. Med. Chir. Akademie den 7. Nov. 1785. gehalten hat. Wien, 1785).

² R. Kralik, Österr. Geschichte. Wien, 1916. 229.

³ Rede zur Feyer der Wiedereröffnung der medizinisch-chirurgischen Josephs Akademie. (Wien, 1824). 4.

⁴ Abhandlungen der römisch k. k. Josephinischen medizinisch-chirurgischen Akademie zu Wien. (Wien, 1787).

⁵ „Értekezés a tályog sebészeti fontosságáról és hasznáról”, 1770.

⁶ „Elmélkedés a sebészet fontosságáról és hasznáról.”

⁷ K. F. Wenckebach: Ein österr. med. hist. Museum im Josephinum. Wien. Klin. Wschr. 33. 1920. 75–77.

⁸ v. ö. E. Lesky. Journal of the History of Med., 1956. 2.